

İSTANBUL KARACAAHMET MEZARLIĞI'NDA YER ALAN SANATKÂR MEZAR TAŞLARI HAKKINDA BİR DEĞERLENDİRME

*AN EVALUATION ABOUT THE ARTIST'S TOMBSTONES AT THE
KARACAAHMET CEMETERY, ISTANBUL*

DOI: 10.33404/anasay.1171234

Çalışma Türü: Araştırma Makalesi / Research Article¹

Mustafa GENÇ*

ÖZ

Mezar taşları, Türk sanatı içerisinde önemli bir yere sahiptir. Orta Asya'dan itibaren devam eden mezar taşı mimarisi gelişimini Anadolu'da sürdürmüş ve bu gelişimin sonucu olarak sanatsal örnekler ortaya çıkmıştır. Mezar taşları ait olduğu dönemin ve bölgenin karakteristik özelliklerine göre şekil aldığı bilinmektedir. Gerek Anadolu örneklerinde gerekse de İstanbul'un tarihi mezarlıklarında bu geleneğin birçok örneği bulunmaktadır. Bu örneklerden birisi de İstanbul Karacaahmet Mezarlığı'dır. Söz konusu mezarlıktaki mezar taşı örnekleri, Anadolu örneklerinin zaman içerisinde gelişen süsleme ve teknik detayların

1- Makale Geliş Tarihi: 05. 09. 2022 Makale Kabul Tarihi: 17. 11. 2022

* Yüksek Lisans Öğrencisi., İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İslam Sanatları ve Tarihi Bölümü, mustafa.genc@izu.edu.tr, **ORCID ID** <https://orcid.org/0000-0003-2854-9540>

farklı bir örneği olarak ortaya çıkmış ve özgün örnekler olarak değerlendirilmiştir. Mezar taşlarındaki bu tipolojik gelişimin en belirgin örnekleri İstanbul'da Eyüp Sultan Haziresi, Merkez Efendi Mezarlığı, Edirne Kapı Mezarlığı, Beşiktaş Yahya Efendi Haziresi ve Karacaahmet Mezarlığı'dır. Çalışmaya konu olan İstanbul Karacaahmet Mezarlığı'nda bahsi geçen bu hazirelerin en önemli örneklerindedir. Bu çalışma mezarlıkta yer alan sanatkâr mezar taşlarını teknik ve süsleme kompozisyonları, süsleme özellikleri, sanatkârların hangi tarikata bağlı olduğu gibi özellikleri ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu bağlamda incelenen sanatkâr mezar taşlarında bulunan süsleme detayları, taş işçiliği, ketebe imzalı örnek, manzum-mensur ayrımı, başlık tipleri ve formları hakkında bilgilere yer verilmiştir. Sanatkârların başlık formları hakkında bilgilere yer verilirken saha araştırması sonucunda elde edilen veriler çalışmaya ışık tutmuştur. Çalışmada aynı zamanda bilimsel araştırma tekniklerinden olan kaynak tarama ve literatür analiz yöntemlerinden faydalanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Karacaahmet Mezarlığı, Mezarlık, Mezar Taşları, Türk Sanatı

ABSTRACT

Gravestones have an important place in Turkish art. The tombstone architecture, which has been continuing since Central Asia, continued its development in Anatolia and artistic examples emerged as a result of this development. It is known that the tombstones take shape according to the characteristics of the period and region to which they belong. There are many examples of this tradition both in Anatolian examples and in the historical cemeteries of Istanbul. One of these examples is the Istanbul Karacaahmet Cemetery. The tombstone samples in the cemetery in question emerged as a different example of the ornamentation and technical details of the Anatolian samples that developed over time and were evaluated as original samples. The most prominent examples of this typological development in tombstones are Eyüp Sultan Cemetery, Merkez Efendi Cemetery, Edirne Gate Cemetery, Beşiktaş Yahya Efendi Cemetery and Karacaahmet Cemetery in Istanbul. The Istanbul Karacaahmet Cemetery, which is the subject of the study, is one of the most important examples of these buri-

als. This study aims to reveal the technical and ornamental compositions of the artisan tombstones in the cemetery, their ornamentation features, and the characteristics of the artisans to which sect they belong to. In this context, information is given about the decoration details, stonework, the sample with the signature of the ketebe, the distinction between verse and prose, the types and forms of the headdresses found in the tombstones of the craftsmen examined. While giving information about the title forms of the craftsmen, the data obtained as a result of the field research shed the main light on the study. At the same time, resource scanning and literature analysis methods, which are scientific research techniques, contributed to the study.

Keywords: Karacaahmet Cemetery, Cemetery, Tombstones, Turkish Art

Giriş

1352’de Orhan Gazi tarafından fethedilen Üsküdar, bu yıllardan itibaren Türklerin iskânına açılmış ve yerleşimler aralıklarla Fatih devrine kadar süregelmiştir (İşli, 2001, s. 375-377). Bu yerleşimlerle birlikte Üsküdar’ın muhtelif yerlerinde mezarlık alanları oluşturulmaya başlanmıştır. Oluşturulan bu mezarlıklardan birisi de Üsküdar Karacaahmet Mezarlığı’dır. Mezarlığa adı verilen Karacaahmet, Anadolu’nun İslâmlaşması’nda önemli katkıları olan Abdalân-ı Rûm teşkilatından önemli bir şahsiyettir (İşli, 375-377). Bu özelliğinden dolayı da İstanbul Üsküdar’da bulunan kabristan içindeki türbede medfundur. Evliya Çelebi’nin, “Karacaahmet Sultan Tekkesi mezaristan içindedir” şeklindeki tabirinden burasının o dönemde bir türbe-tekke yapısı olduğu anlaşılmaktadır. Resmî olarak 1698 yılından itibaren Karacaahmet Sultan Mezarlığı olarak isimlendirilen mezarlığın bir diğer adı da Üsküdar Mekâbir-i Müslimînidir. Bu nedenle Asya kıtasının bağlantısı olan Anadolu ve Arabistan’ın İslâmi ortak bağlantı noktası olarak nitelendirilen Mekke ile Medine’nin Üsküdar ile olan toprak bağı Üsküdar’ın “Peygamber Beldesi” olarak adlandırılmasına neden olmuş ve bu nedenden dolayı da Müslüman Türkler arasında bu mezarlığa gömülmek bir gelenek haline gelmiştir (Eyice, s. 495-541).

Şehircilik tarihi açısından da önem arz eden Karacaahmet Mezarlığı’nın

başlangıç noktası ilk olarak Menzilhâne Yokuşu'nun başlangıç noktasıydı (İşli, 375-377). Mezarlık Cumhuriyet döneminde yapılan imar faaliyetleri sonucunda kuzeydeki Tunusbağı caddesinin sonu ve burada halen var olan 1681 tarihli Hacı Fâik Bey Çeşmesi mezarlığın başlangıcını oluşturmuştur. Karacaahmet Mezarlığı'nı, Menzilhâne Yokuşu başından başlamak üzere hepsi eski birer yerleşim yeri olan İnadiye, Tunusbağı, Çiçekçi, Talimhane, Haydarpaşa, İbrahimağa, Seyitahmet deresi, Harmanlık, Nuhkuyusu ve Aşçıbaşı mahalleleri ve semtlerinden müteşekkildir. Mezarlık, İstanbul'a gelen yabancı seyyahların dikkatini de çekmiş ve bazı seyyahlar günlüklerinde bu mezarlık hakkında birtakım yazılar yazmıştır. Mezarlığa ait en eski fotoğraflar ise 1852-1854 yıllarında Ernest de Caranza tarafından çekilmiştir.

Karacaahmet Mezarlığı hakkında ilk çalışmayı Mekteb-i İ'dâdî Harbiyye-i Şâhâne öğretmenlerinden Mehmed Râif Bey yapmıştır. Mir'ât-ı İstanbul adlı yapıtında Karacaahmet Mezarlığı'nda medfûn olan 138 meşhur kişi hakkında bir envanter çalışması yapmış ve bu kişileri tarihe kazandırmıştır. Osmanlı şehircilik tarihi alanında çalışmalar yapan son dönem Osmanlı aydınlarından olan Süheyl Ünver, Mehmed Süreyyâ Bey, Fındıklılı İsmet Efendi, Ali Fuat Paşa, Şeyh Kemâleddin Efendi ve İbrahim Hakkı Konyalı gibi şahıslar da Karacaahmet Mezarlığı hakkında arşiv ve çizim çalışmaları yapmışlardır. Karışık evrak halindeki bu çalışmaların bir kısmı yok olmuş, ancak bazıları yayımlanabilmiştir.

Bir diğer çalışma olan Üsküdar Mahkeme-i Şer'iyyesi kayıt sorumlusu İsmâil Hakkı'nın 1930'da tamamladığı Merâkîd-ı Mu'tebere-i Üsküdar (Üsküdar'da yer alan hatırı sayılır kimselerin mezarları) adlı kitabında Karacaahmet Mezarlığı'nda bulunan 2. Mahmut dönemi öncesine ait 540 adet mezar taşı ve kitabeyi incelemesi Osmanlı dönemi mezar taşlarının ortaya çıkarılması ve tanıtılması bakımından önemli bir çalışmadır. Mezarlık hakkında yapılan başka bir çalışma ise mezarlıkta bulunan bütün kitâbelerin tesbiti için 1942'de Türk Tarih Kurumu tarafından Rıfki Melûl Meriç başkanlığında oluşturulan kurulun çalışmasıdır. Bu kurulun mezarlık hakkındaki çalışmalarına yetkili kurumlar tarafından destek verilemediğinden dolayı çalışmalar yayımlanamamıştır. Cumhuriyet

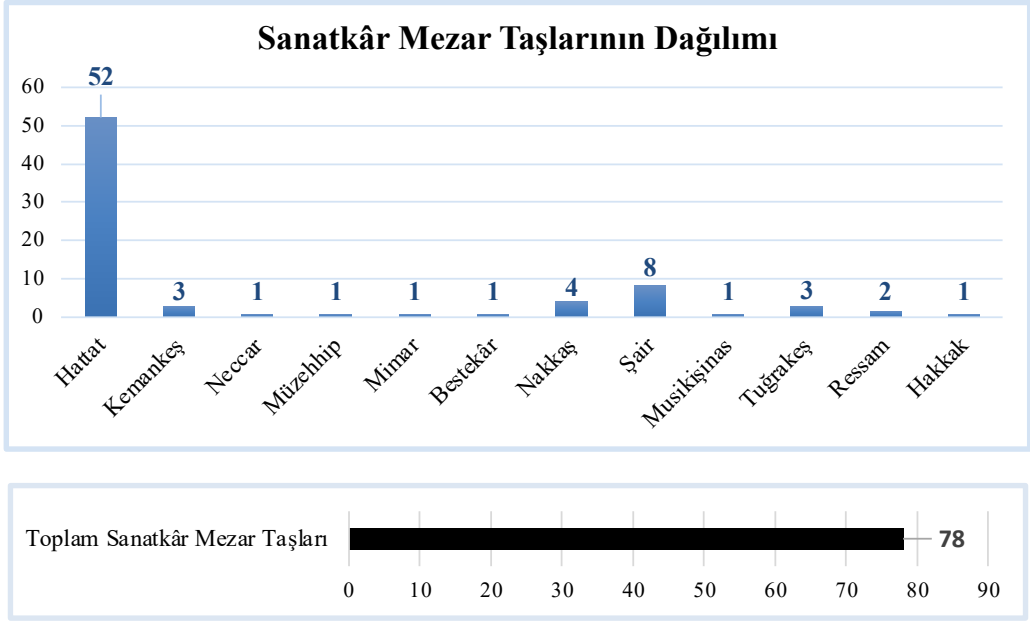
Devri sanat tarihçilerinden olan Hikmet Turhan Dağlıoğlu, İ. Fazıl Ayanoğlu, Cemalettin Server Revnakođlu, Tugan Saraçođlu ve Enver Ergüven'in arşiv ve çizim çalışmaları da dağınık halde çalışmalar olduğundan dolayı çalışmaların önemli bir kısmına ulaşılamamıştır. Bu çalışma, řu ana kadar hakkında müstakil bir mezar taşı çalışması yapılmamış olan İstanbul Karacaahmet Mezarlığı'nda yer alan sanatkâr mezar taşlarında bulunan ketebe imzalı örnek, süsleme detayları, taş işçiliği, manzum-mensur ayrımı, başlık tipleri ve formlarını incelemeyi hedeflemektedir. Bu çalışma bilimsel araştırma tekniklerinden kaynak tarama ve literatür analiz yöntemleriyle gerçekleştirilmiştir.

İstatistiki Veriler Üzerinden Karacaahmet Mezarlığı'nın Değerlendirilmesi

İstanbul'un en eski ve kaplamış olduğu alan itibariyle en büyük alana sahip olan Karacaahmet Mezarlığı, içinde barındırdığı tarihi şahsiyetlerle beraber adeta tarihi açık hava müzesi hüviyetindedir. Mezarlık, 12 adadan oluşmuş olup toplam 589.752,97 m²'lik bir alana sahiptir. Mezarlıktaki adalar kuzey-güney doğrultusunda 8-9-10 orta kısımda ise 6-7,1-2-3-11. ada, sonrasında 4-5. ve en sonunda ise 12. ada şeklinde tasarlanmıştır. Buradan hareketle görölmektedir ki ada numaralarında birbirini sistemli bir şekilde takip eden numaralandırmanın olmayışdır. Mezarlıkta yalnızca 11. Ada hariç diğer adalar sıra şeklinde devam etmektedir. Bu adalarda yer alan mezar taşlarının işçiliğinde çoğunlukla mermer malzeme kullanılmakla beraber, mozaik beton, küfeki taşı ve granit gibi taş çeşitlerinden imal edilmiş mezar taşları da görülür. Özellikle mezarlığı çevreleyen duvar dizisi tamamıyla küfeki taşındandır. Mezarlıktaki ağaç varlığı da önemli bir unsur olarak görölmüştür. Vahit Özkardaş,'ın hazırlamış olduğu İstanbul Mezarlıklarının Peyzaj Planlama, Tasarım ve Bakım Çalışmaları Açısından İncelenmesi Karacaahmet Mezarlığı Örneği adlı Yüksek Lisans Tezi, mezarlıkta bulunan ağaç varlığı hakkında bilgiler vermesi bakımından önemlidir. Söz konusu tezde mezarlıktaki ağaç varlığı hakkında řu bilgiler yer almaktadır (Özkardaş, 2010, s.336-338): 7945 adetle mezarlık servisi, 2726 adetle menengiç, 1385 adetle defne, 872 adetle çiftlenbik, 453 adetle kokarağaç ve 1125 adetle erik ağacı mezarlıkta en fazla sayıda yer alan ağaç türleri olmuştur.

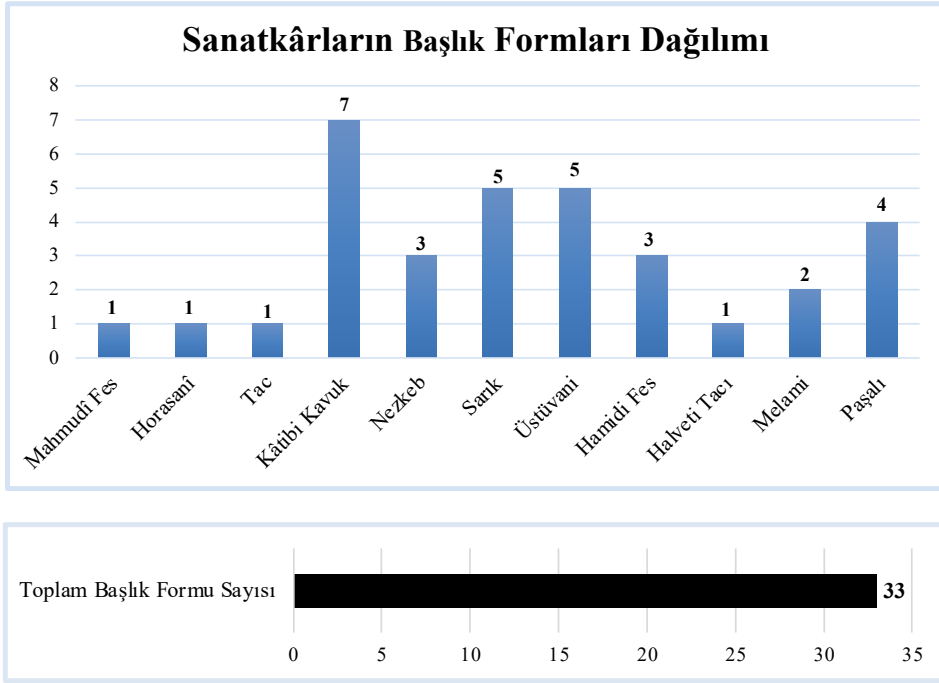
Mezarlıkta dini ve sosyal tesislerde bulunmaktadır. Bu tesisler ise sırasıyla şöyledir: Türbe, Camii, mezarlık hizmet binası, otopark, meydan ve toplama merkezleri, taziye mekânları, kantin, satış noktaları, Miskinler Tekkesi, Miskinler Sebili, Gasilhane, morg, donatılar, çeşmeler, oturma mekânları gibi birimlerdir.

Karacaahmet Mezarlığı'nda Yer Alan Sanatkâr Mezar Taşlarının İstatistiksel Dağılımı

Tablo:1 Sanatkâr Mezar Taşlarının İstatistiki Bilgileri

Toplamda 12 adadan müteşekkil Karacaahmet Mezarlığı'nda yapılan saha araştırmaları neticesinde 78 adet sanatkâr mezar taşı tespit edilmiştir. Bunların arasında 46 adet hattat mezar taşı olmuştur. Hattatlardan sonra 2 adet müzehhip mezar taşı, 1 adet ressam mezar taşı, 4 adet nakkaş mezar taşı, 1 adet neccar mezar taşı, 3 adet Tuğrakeş mezar taşı, 1 adet kernankeş mezar taşı, 1 adet hakkak mezar taşı, 1 adet bestekâr mezar taşı ve 1 adet mûsikîşinas mezar taşına rastlanılmıştır.

Tablo:2 Sanatkâr Mezar Taşlarında Bulunan Başlık Formları

Mezarlıkta incelenen sanatkâr mezar taşlarındaki başlık formları hakkındaki bilgiler ise şöyledir:

Mahmûdi Fes: Osmanlı sosyal yaşamında kıyafetlerin tamamlayıcı bir unsuru olarak kullanılan fes, Sultan II. Mahmud devrinde (1808-39) kullanılan fes, bir zaman sonra mezar taşı mimarisine de yansımıştır. İlk fesin bu dönemde ortaya çıkmasının nedeni bu dönemde Osmanlı toplumu tarafından sıkça kullanıldığı için Mahmûdi fes adını almıştır. Ortaya çıktığı ilk zamanlardaki fesler, kırmızı ve bordo renk tonlarının yanında mavi ve turkuaza yakın renk tonlarında da görülebiliyordu. Mahmûdi fesi döneminden önceki ve sonraki feslerden ayıran en önemli özelliği bu fesin üst bölümün alt bölümlere oranla daha geniş şekilde tasarlanması ve püskül sayısının çok olmasıdır. Bu fesi diğer feslerden ayırtan en önemli özelliği, fesin üst tarafının alt kısımlarından daha geniş olması ve alışılmışın dışından birden fazla püskülün olmasıdır. Öyle ki II. Mahmud'un kullanmış olduğu fesin her bir tarafından birçok püskülün sarktığı rivayet edilmektedir (Sevim, 2007, 85). Karacaahmet Mezarlığı'nda yer alan sanat-

kâr mezar taşlarından XIX. yüzyıla ait 1 adet Mahmûdi fes tespit edilmiştir.

Foto:1 Hattat Seyyid Mehmed Hilali Efendi'nin mezar taşı başlığı

Tâc: Bir tarikat şeyhinin ya da seyr-ü sülûk yolculuğuna çıkan müridin tarikat elbisesi olarak giyindiği ve diğer adlarıyla serpuş, külah, börk, kavuk, fâhir, kalensüve olarak adlandırılan tâc, Osmanlı toplumunda tarikatlara ait bir başlık formu olarak kullanıldığı bilinen ve tasavvufî anlayışta olgunluğunu tamamlayan gerek şeyhin vekiline gerekse de tarikat hizmetlerinde bulunmuş kimselere giydirilen yüksek dereceli bir başlık biçimidir (Ceyhan, 2010, s. 170-71). Tâc, bu noktada seyr-ü sülûkun ilk evresinde olan kimselerin taktığı arâkî-yeden ayrılmaktadır. Osmanlı tarikat yapılanmasında “deriş çeyizi”, “tarikat cihâzı” (cihâz-ı tarikat), “tarikat kisvesi” veya “damga-i kisve-i derişân”² olarak isimlendirilmiş ve ruhani mistisizmi ifade ettiği içinde “tâc-ı şerîf”, “tâc-ı edeb” ve “tâc- ı saâdet” terimleriyle de anılageldiği olmuştur. Bu başlık tipini üst düzey devlet yetkilileri ve sanat erbâbının kullandığı bilinmektedir. Tâc, üç temel unsurdan meydana gelmektedir: tâcın üst kısmına “kubbe”, başa geçirilen ve sarıkla sarılan kısımlarına “lenger” ya da “asâbe”, ön tarafı da “mihrap” olarak adlandırılmaktadır. Bir tâc başlığında lengeri kuşatan bölüme “isâbe” veya “şemle” adı verilmektedir. İsâbe, taç üzerindeki sarılış tarzına göre “imâme”, “destar”, “fenâî” gibi çeşitli isimler alır. Destarın da “pâyeli”, “Hüseynî”, “örfi”,

2- Rıfâiyye tarikatının ma'rîfiyye kolu Seyyid Ali Sâbit el-Ma'rîfi'nin görüşüne göre tâc veya sikke takmak bir müridin intisaplı olduğu hocası tarafından takılan bir başlık tipinden ibarettir. Ayrıca Ma'rîfi, tâc hakkında şu önemli detayı da ekler: “zâhiran tâc ve sikke demek sultanların altın, gümüş ya da bakıra kendi mühürlerini vurdurarak bunun da adını tâc koydular.” Bk. Seyyid Ali Sâbit el-Ma'rîfi er-Rifâî, Risâle-i Kisve-i Ma'rîfi, nşr: (Caferov: 2010, 145-195).

“Cüneydî”, “şeker-âvîz”, “zenb-âvîz” ve dolama gibi başlık biçimleri bulunmaktadır. İsbâbenin aşağı doğru sarkan uçlarına “taylasan” adı verilir. Eğer burada isbâbenin kendi ucu aşağı doğru sarkıtılmayıp, başka bir bez parçasının isbâbenin alt tarafından geçirilerek sarkıtılıp uzatılırsa bu sarkıtılan kısma ise “risâle” adı verilir. Kubbe kısmından lengere tarafına sarkıtılan çizgili bölümlere ise “terk”³ denilir. Terklerin bölümlü yerleri “dâl” harfi şekilli ya da “elif” harfi gibi kısımlardan meydana gelir. Taçların tepe noktasında düğme, pul, mühür gibi figürlerde bulunabilir. Tâc tüm bu özellikleriyle estetik açıdan da zengin öğeler barındırmaktadır. Tâcda görülen “müjgân”, “bedâhe” ve ibrişim denilen nakışlı detaylar da taçlara sanatsal bir görünüm kazandırmıştır. Mezarlıkta incelenen başlık formları içerisinde XIX. yüzyıla ait 1 adet örneğe rastlanmıştır.

Foto:2 Hattat Fenni Efendi'nin mezar taşı başlığı

Kâtibi Kavuk: İstanbul'daki hazirelerdeki mezar taşlarında en çok rastlanılan başlık tipidir. Kâtibi kavuk'u üst düzey devlet vazîfelileri, saray bürokrasisindeki yetkililer, kapu ağaları ve yeniçeri ağaları tarafından kullanıldığı bilinmektedir (İşli, 2009, s.115). Ancak, bu başlık tipini Osmanlı şahide ve minyatürlerinde, şehzadeler, mehter görevlileri, baş kapı kedhüdarları, kapıkulu görevlileri ve üst düzey yeniçeri komutanları tarafından kullanılmıştır (Sevim,

3- Terk tabirinin etimolojik kökeni hakkında iki görüş bulunmaktadır: 1. Farsça tepe anlamındaki “târ” kelimesinin küçültme ekli hâli olan “târek” (tepecik) kelimesinden türetildiğe dair görüş. 2. Arapçada “gitmek, terk etmek” anlamındaki “terk” kelimesidir (Müstakimzâde, Risâle-i Tâciyye, s. 171).

2007, s.84 ve Kökrek, 2015, s.51). Kavuk görünüş itibariyle tıpkı Paşalı kavukta olduğu gibi iç kavuk üzerine sarılıp geçirilen destardan meydana gelmektedir. Kavuğun kenar birimleri birer parmak kalınlığındaki dik ve içe doğru yuvarlatılmış fitillerin yan yana dikilmesi ile tasarlanmıştır. Başa geçirilen esas kavuk bölümü oval formu ve düzdür. Kâtibi kavukta terk dilimleri gül veya “vefk” bulunamaz. Eğer var ise imalat hatası veya kural dışı olarak nitelendirilmektedir. Sarık (destar) kavuk üzerine ve omuza paralel olarak sarılır. Bu kavuklarda sarığın sarılış tipine ve kavuk üzerindeki desene göre düz kaş, kaşi, baklava ve çubuklu olarak isimlendirilmektedir. Mezar taşı başlıkları üzerinde servi, sorguç, maşallah yazısının motif halinde işlenilmesi ve bazı çiçek çeşitlerinin de örneklerin olması kâtibi kavuk formunda çeşitliliğin çok fazla olduğunu ortaya koymaktadır (İşli, 2009, s.115). Kâtibi tipindeki serpuşlar en çok İstanbul olmak üzere civar vilayetlerde de sıklıkla karşılaşılmaktadır (Sevim, 2007, s.84 ve Laqueur, 1997, s.149). Mezarlıkta incelenen mezar şahide başlıkları içerisinde XIX. yüzyıla ait 7 örnek tespit edilmiştir.

Foto 3 : Hattat Abdulkadir Ahmedi'nin mezar taşı başlığı

Foto 4: Hattat Mustafa Nuri Efendi'nin mezar taşı başlığı

Foto 6: Hattat İbrahim Afif Efendi mezar taşı başlığı

Foto 4: Hattat Hasan Efendi

Foto 5: Nakkaş Osman Ağa

Foto 6: Nakkaş Seyyid Abdurrahman Ağa

Foto 7: Nakkaş el-Hac Ali Ağa

Nezkeb: Hayri Necdet İşli'nin *Osmanlı Serpuşları* isimli kitabında Nezkeb olarak belirttiği bu kavuk tipli başlık formu, genellikle âvâm tarafından kullanılan bir başlık tipidir. Bu başlık tipi, kavuğun etrafına sarılan destari kıvrımlarından oluşmaktadır. Nezkeb adındaki bu başlığı kullananlar, sivil toplumda yüksek rütbeli kimseler olarak bilinen sanat erbabı, hattatlar, nakkaşlar olmak üzere bazı hekimler, kaşıkcı ve nalbant ustaları gibi istidatlı şahıslarında kullanıldığı aktarılmaktadır. Bu kimseler vefat ettikten sonra mezar taşlarına icra ettiği sanatı anlatan birtakım işaretler işlenmiştir (Kökrek, 2015, s.45- 53 ve İşli, 2009, s.150). Nezkeb form itibarıyla üst taraftan dikiş ipliklerinin tam orta

tarafından çıkan yıldızla birleşerek çeşitli desenler oluşturan bir başlık formu olmuştur. Bu sebeple bazı kültür tarihçileri Nezkeb'i ‘patlak dikişli kavuk’ olarak tanımlamışlardır. Mezarlıkta incelenen sanatkâr mezar taşlarında XIX. yüzyıla ait 2 adet Nezkeb başlık tipi tespit edilmiştir.

Foto 10. Hattat Osman

Foto 11: Kemankeş İbrahim Ağa

Sarık: Örfî destarî başlık formu olarak adlandırılan bu tipteki başlık tipleri, kısa kalan ve yatay ve çapraz düzlemde dilimli ve çapraz bölümlü olarak isimlendirilmiştir. Osmanlı başlık formları içerisinde genelde ilmiye sarığı olarak isimlendirilmiş ve bu adla ilmiye zümresine özel bir kıyafet olduğu söylenmektedir (Pakalın, 1993, s.57). Celal Esad Arseven'in bu başlık formu hakkında önceki zamanlarda kişinin sosyal konumunu belirleyen bir başlık şekli tanımlamasını yapmıştır. Bu başlık formunu, ‘İlmiye sınıfının bir alâmeti olan sarığı hâfızlar, âlimler, şeyhler, hatta yaşlı kimseler takardı’ (Pakalın, 1993, s.57). Şeklinde ifadesi yapılmaktadır. Sarık'ı, Tanzimat'tan sonraki yıllarda hem ilmiye hem de tarikat zümreleri tarafından kullanıldığı bilinmektedir (Arseven, 1975, s.1767) Mezarlıkta sanatkâr mezar taşlarından XVIII.ve XIX. yüzyıllara ait 6 adet sarık tipi başlık formu tespit edilmiştir. Bu başlık formunun örneği aşağıdaki gibidir:

Foto 12: Hattat Yusuf Ziya'nın mezar taşı başlığı

Foto 13: Şair Nabi'nin mezar taşı başlığı

Foto 14: Hattat Ali Efendi'nin mezar taşı başlığı

Foto 15: Şeyhül Hattâtin Hasan Râşid Efendi'nin mezar taşı başlığı

Foto 16: Mehmed Şükri Efendi'nin mezar taşı başlığı

Foto 17: Hattat Mehmed Rıf'at Kâmil Efendi'nin mezar taşı başlığı

Üstüvani: Bu tip mezar taşlarının başlık tipi ve form bilgisi hakkında bilgiler herhangi bir kaynakta geçmemektedir. Oval bir formda tasarlanan bu mezar taşları, dikdörtgen ve yuvarlak biçimde olup sade ve düz tasarımıdır. Mezarlıkta bu örnekte XV. ait 2 adet üstüvani başlık formuna rastlanmıştır.

Foto 18: Şeyh Hamdullah mezar taşı **Foto19:** Mimar Kasım Ağa b. Ali

Hamidi Fes: Sultan II. Abdulhamid döneminde (1876-1909) üretimi yapılan ve Padişah'ı temsil etmek adına Hamîdi biçimli bir fes olarak adlandırılan bu başlık formunu, diğer başlık tiplerinden ayıran tarafı, başlığın üst çapı ile alt çapı uzunluğunun eğimi Azîzî fes tipine göre daha dar ve kısa olarak tasarlanmasıdır. Bu fesi daha çok kehribarcılar, dervişler ve öğrenciler kullanmışlardır (Sipahi ve Çetin, 2010, s.232-240). Mezarlıkta incelenen sanatkâr mezar taşlarında XIX. yüzyıla ait 2 adet Hamidi başlık tipine rastlanmıştır.

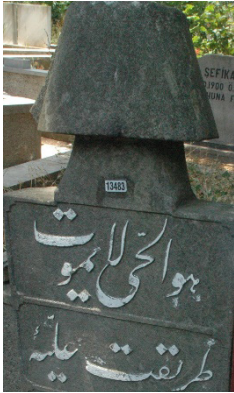

Foto 20: Hattat Mehmed Rıf'at Efendi

Foto 21: Musikişinas Mehmet Tevfik Bey

Halveti Tacı: Sirâcüddin Ömer b. el-Halvetî tarafından kurulduğu bilinen bu tarikatın kırk civarında kollarının ortaya çıktığı bilinmektedir. Bu kollar zaman içerisinde farklı adlarla anıldığı olmuştur. En çok ismi geçen kollar ise şöyledir: Uşşâkiyye, Sünbülüyye, Cerrâhiyye ve Şa'bâniyye kollarıdır. Bu başlık tipinin kırk sayısını temsilen dört terkten meydana gelmiştir. Bu nedenle Halveti tâclarının tepe kısımlarında ince ve uzun pamuklu yüzeylelerinde, kırk rakamını terkler içinde dört kısma ayırarak her bir kısmı üçgen şeklinde tasarlayarak manevi bir yolculuğa çıkmayı amaçlamışlardır (İşli, 2009, s.190). Mezarlıkta incelenen sanatkâr mezar taşlarında XIX. yüzyıla ait 1 adet Halveti tâcına rastlanmıştır.

Foto 22: Konevi Hattat Ali Efendi mezar taşı başlığı

Melâmi Tacı: 19.yüzyıl tasavvuf âlimlerinden olan Şeyh Harîrîzâde Kemâleddin'in tarikatlar hakkında önemli bilgiler barındıran Tibyânü vesâ'ilî'l-ḥakâ'ik adlı yapıtında "Melâmiyye tarikatını, tarikatların daha ortaya çıkmadığı bir dönemde şekillendiğine dair görüşleri ortaya koyar (TDV, 2004, s.29). Bununla beraber Melâmiyye'yi Hamdun el-Kassâr'ın kurduğunu dile getirerek Kassâriyye adını aldığı ifade eder. Melâmet ehli ve Melâmiler, dini düşünceleri dini yaşantılarını her devirde kendi içlerinde yaşamışlar, şekilci tarikat oluşumlarına karşı sert düşünceler içerisine girmişlerdir (TDV, 2004, s.24). Ayrıca Melâmiliğe bağlı olanlar, düşüncesine taç hırka ve özel kıyafet gibi giyim unsurlarına sosyal hayatlarında yer vermemişlerdir. Yûnûs Emre'nin, "Dervişlik olaydı taç ile hırka, biz de alırdık onu otuza kırka" Sözü anlayışıyla

kendilerini herhangi bir kıyafetle temsil etmemişlerdir. Melâmiler'in tüm bu düşünceleri mezar taşlarına da yansımıştır. Bu tarikata bağlı olanlarında mezar taşları çok sade bir şekilde tasarlanmıştır. Mezar taşlarındaki başlık formları genellikle lâm ve elif harflerinin birleşmesiyle şekil almıştır. Melâmi tâcları, genelde başlığın etrafını saran lâm ve elif harfleriyle çaprazlama bağlanan bir tülbent ile şekil almıştır. Karacaahmet Mezarlığı'nda tespiti yapılan XIX. yüzyıla ait bu başlık tipinden 2 adet örneğe rastlanmıştır.

Foto 23: Maktul Süleyman etbândan
Hattat Abdullah

Foto 24: Hattat İsmail Zühdi Efendi

Paşalı Tacı: Hayri Necdet İşli'nin *Osmanlı Serpuşları* adlı eserinde paşalı olarak anlattığı bu kavuk türü, fes inkılabına kadar kullanılmış olan başlık tipleri arasında değerlendirilmiştir. Özellikle Osmanlı'nın "İslam ve Sarık" mefhûmunu en iyi bir biçimde aktaran serpuş türü olarak bilinmektedir. Lâm ve Elifi en güzel yansıtan bu tipe bakıldığında başa takılan asıl kavuk ile birlikte lâmelif şeklinde çapraz hatlarla sarılan tülbent hemen göze çarpar. Tülbent örtünün paşalı kavuk üzerine sarılma biçimi şerit halindedir ve birbirlerine takılıp çıkartılabilmektedir (Kökrek, 2015, 51 ve İşli, 2009, s.104). Kavuğun dış görünüşü itibariyle bazı isimlendirmeler yapılmıştır. Bunlardan bazıları patlak dikişli kavuk ve baklavalı kavuk benzetmeleri olmuştur (İşli, 2009, s.104). Mezar taşı çalışmalarında bu serpuşun paşa rütbesine ulaşılanlar tarafından kullanıldığı belirtilse de Osmanlı Saray Teşkilatı'nda bürokratların, hattatların, kapı ağalarının, saray mutfak ağalarının ve mehterânların olmak

üzere genel olarak bu başlık tipini sık kullandıkları mezar başlıklarından anlaşılmaktadır (İşli, 2009, s.113). Mezarlıkta incelenen sanatkâr mezar taşlarından XVIII. yüzyıla ait olan bu tipten 5 örneğe rastlanmıştır.

Foto 10: Hattat Osman

Foto 11: Kemankeş İbrahim Ağa

Foto 3: Kemankeş Ömer Ağa

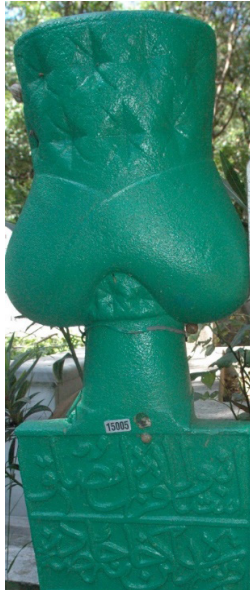

Foto 4: Müteferrik Hattat Seyyid Abdullah Efendi

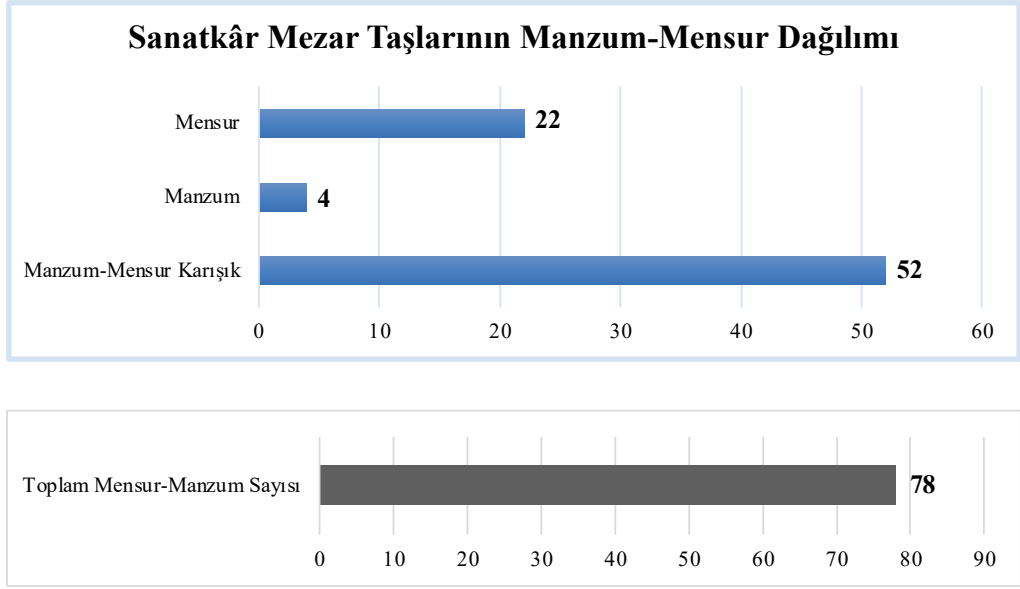

Foto 5: Hattat Yakub Efendi

Sanatkâr Mezar Taşlarındaki Mensur-Manzum Bilgisi

Osmanlı, mezar taşlarında hangi metinlerin kazılacağı ve işleneceği hususuna önem vermiş söz sanatları bakımından en popüler ifadeleri tercih etmiştir (Samsakçı, 2017, s.21). Hayattayken kendi mezar taşı kitabe metnini özel siparişle hazırlayanlar, tamamen kendi ruh âlemlerine yönelik metinleri yazdırmak istemişlerdir. Bunun yanında devrin önde gelen söz ustalarına belirli bir bedel ödeyerek etkili ve sanatlı manzum metinlerde yazdırınların da olduğu bilinmektedir. Maddi imkânı yerinde olmayan kimseler de mezar taşının serlevhasında yazılı olan Hüve'l-Bâkî, Huve'l-Hallâku'l-Bâkî, Âh mine'l-mevt, Huve'l-Hayyu'l-Bâkî gibi ibarelerden sonra doğrudan ölen şahsın ismi, mesleği ve şahsın ruhuna fatiha ifadeleri yer almıştır. Bununla beraber mezar taşlarının birçoğunda yer alan anonim ve kalıplaşmış beyit, kıta veya manzumelerin olduğu görülmüştür. (Foto:30) Mezar taşlarına manzum ya da mensur ifadelerin nakşedilmesi yapılmadan evvel metnin uzunluğu işe taşın boyutu örtüşmek durumundadır. Zira yazının taşta daha estetik görünmesi için bu kural olmazsa olmaz bir kuraldır. Yazının maddeye işlenmesi ve estetik durması diğer dini yapılar olan camii, çeşme, türbe, selsebil, kervansaray, medrese köprü, hamam veya çeşme kitabelerinde de görülmüş ve asıl anlamını bu yapılarda göstermiştir. Çalışmaya konu olan Karacaahmet Mezarlığı'nda yukarıda anlatılan manzum-mensur anlatısının odak noktası olmuştur. Mezarlıkta İncelenen sanatkâr mezar taşlarında manzum-mensur ilişkisi bağlamında tespiti en çok yapılan manzum-mensur karışık halde yazılan mezar taşları olmuştur. Bunu takip eden 22 adet mensur metinli mezar taşı, akabinde sadece 4 adet mezar taşıyla manzum metinli mezar taşı olmuştur. Mezar taşlarına yansıyan bu estetik anlam, dönemin önde gelen söz üstadlarının elinden olmuştur. Karacaahmet Mezarlığı'nda tüm bu ahenk ve estetik uyumun bir yansıması olarak görülmüştür. Şehircilik tarihi alanında çalışmış ve aynı zamanda bir kültür tarihçisi olan merhûm Fâzıl İsmail Ayanoğlu mezarlıkların ve mezar taşlarının önemini ve de barındırdığı veciz ifadeleri şöyle dile getirmiştir: *“Ortada var olan büyük sanat eserlerimiz olmasaydı mezarlıklarımızda bulunan dil ve edebiyat bakımından eşsiz güzellikteki mezar taşları, Türk milletini medeniyet göklerine çıkarmağa yeterli gelirdi”*

(Berk, 2006, s.7) diyerek mezar taşlarının barındırmış olduğu estetik ve sanat değerinin yüksek olduğu vurgusunu yapmıştır.

Tablo: 3 Sanatkâr Mezar Taşlarının Manzum-Mensur Dağılımı
Sanatkâr Mezar Taşlarında Görülen Taş İşçiliği Hakkında Bilgiler

Türk taş oymacılık sanatının önemli bir unsuru olan mezar taşları, Türk tezyinat sanatının yıllara göre değişen ve gelişen üslup ve estetik zevk taş işçiliği hakkında bilgiler veren eserlerdir. Mezar taşları genel olarak mezarların baş ve ayak tarafına yerleştirilmekle beraber, üzerlerinde yer alan kitabelere ölen kimsenin cinsiyet bilgisi ailesi hakkında bilgiler, kişinin toplumsal statüsü mesleği hakkında detaylar ve tarikat ya da dini özellikleriyle ilgili bilgiler aktarmaktadır (Işın, 1994, s. 438). Vefat eden kişi hakkında yukarıda bahsi geçen bilgilerin sağlıklı bir şekilde öğrenilebilmesi için taş işçiliğinin de muntazam olması gerekmektedir. Nitekim Mezar taşlarında yer alan kitabeler, tarih, edebiyat ve folklor bilimleri bakımından ortaya koydukları yazı, taş işçiliği ve sembollerle birlikte her biri tarihi belge olma özelliği taşımaktadır. İstanbul geneli hazirelerde yer alan mezar taşlarına bakıldığında plastik sanatlar bakımından bütün detaylarıyla birer heykel olma özelliği vaziyetindedir (Akar, 1974, s.12). Türk kültür ve medeniyet tarihinde Göktürk balbalları mezar taşları biçiminde ortaya

çıkan ve Anadolu Selçuklu ve Beylikler devrinde görülen mezar taşları örnekleri XV. yüzyılda Osmanlı Sanat'ı etkisiyle mimari ve taş işçiliği bakımından klâsik forma ulaşmıştır (Işın, 1994, s.438). Karacaahmet Mezarlığı'ndaki sanatkâr mezar taşları da bu etkinin yukarıda bahsedilen özelliklerinin bir tezahürü olarak değerlendirilmiştir. Mezarlıkta yer alan sanatkâr mezar taşlarında XV. başlayan mimari değişim hareketlerinin XIX. yy'da en kaliteli başlık formu ve taş işçiliğinin daha estetik şekilde görülmüş olmasıdır.⁴ Toplumsal statüye göre farklılık gösteren Karacaahmet Mezarlığı'ndaki askerî, mülkî ve saray görevlilerinin, esnafın, âlimlerin ve çalışma kapsamına konu olan sanatkâr mezar taşlarının taş işçiliği ve başlık formu detayları Osmanlı mimarisinin estetik formunu yansıttığını ortaya koymaktadır. Mezar taşlarında görülen taş işçiliğinin XVIII. yüzyıl ilk başlarında ve bilhassa III. Ahmet (1703-1730) devrinde mermer kullanımının Osmanlı İstanbulu'nda yaygın hale gelmesiyle mezar taşlarında, taş çeşitliliğinin sayısında artış meydana gelmiştir (Işın, 1994, s. 438). Mezarlıkta şahideli mezar taşları (Tibet, Işın ve Yelkenci, 1996, s.2) diye isimlendirilen bir grup sanatkâr mezar taşları da görülmektedir. Bu gruptaki mezar taşları daha sade bir formda tasarlanmışlardır. Söz konusu bu örnekte olan mezar taşları genel olarak yatayda düzlemde duran bir bölüm halinde, dikey düzlemde duran baş taşı ve ayak taşı olarak üç bölümlü bir birimden meydana gelmektedir. Türk sanatında, Osmanlı öncesi dönemlerde görülen mimari eserlerin malzemesi, süslemesi, mimarideki bölgesel değişimi ve farklılaşmaların mezar taşlarına yansıdığı görülmüştür. Karacaahmet Mezarlığı'nda yer alan XV. XVI. XVII. ve XIX. yüzyıl Osmanlı mezar taşlarına plastik açıdan incelendiğinde heykel sanatı mahiyetinde soyut anlayışta ortaya konulan eserler olarak görülmektedir. Bu noktada “*mezar taşlarını Türk heykel sanatı ürünleri arasında sayılması olağandır bir durumdur*” (Laqueur, 1984, s.266) değerlendirilmesi yapılmaktadır. Karacaahmet Mezarlığı'nda yer alan Sanatkâr mezar taşları mimari yapıt formunda tasarlanmış olup plastik sanatlar açısından estetik ve tezyinât bakımından da birer şâheser olarak görülmektedir.

Sanatkâr Mezar Taşlarında Yer Alan Ketebe İmzaları Hakkında Bilgiler

Mezar taşlarına imza atma geleneğinin 18.yüzyılın son çeyreğinde Meh-

4- Serpuşlar için bkz. Laqueur, 1982, s. 80-92.

med Es'ad Yesârî Efendi ile ortaya çıktığı bilinmektedir (Derman, 1975, s.41). Bu yüzyıl aklâm-ı sitte için klasik çağ olmuştur. Nitekim bu yüzyılda ortaya koyulan yazı örneklerinde bu husus açıkça anlaşılmaktadır. Osmanlı yazı sanatının bu yüzyılda olgunluk evresine kavuşması ve bu özelliğini mezar taşlarına da yansıtması önemli bir detaydır. Dönemin mezar taşlarında görülen ketebe imzaları yazı sanatının tekâmülünü oluşturması bakımından önem arz etmektedir (Derman, 1975, s.36). Bu sebeple zaman içerisinde form, yazı ve tezyinat bakımından daha estetik bir görünüme sahip olan mezar taşlarında hattatlar, bu yüzyılla birlikte kitabelerini ve imzalarını birer sanat eseri olarak ortaya koymuşlardır. Bu noktada ketebe geleneğinin Karacaahmet Mezarlığı'ndaki örnekleri olan sanatkâr mezar taşları önemli birer detay olarak görülmektedir.

Mezarlıkta yer alan sanatkâr mezar taşları, aynı zamanda çeşitli sanat kol- ları için de bir form niteliği taşımaktadır. Bu bağlamda mezar taşlarında görülen çeşitli ketebe imzaları ve tarih düşürme ibareleri, tarihçiler için bilgi, edebiyatçı için söz sanatı ifadeleri ve hattat için de tasarım numuneleri örneklerini yansı- tması dönemin analizi ve sanat ortamının estetik bir hüviyete sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Mezarlıkta incelenen sanatkâr mezar taşlarının yazı içeri- ğinde görülen ifadelerde hattat, el-hâc hattat, Kadızâde hattat, Şeyhu'l-Hattâtin, Reisü'l-hattâtin, mağfurun-leh hattat, ser-nakkaş, bestekâr, neccâr, mûsikîşinas şeklindeki sanatkârın kim olduğunu belli eden kalıp ibarelerden sonra mezar taşının son satırında harrarahu, ketebehu, ketebehu hattat, gibi imzalar görü- lmektedir. Mezar taşlarında ayrıca görülen bir diğer detay da sanatkârın asıl mesleğidir. Sanatkârların çoğunun asli mesleğinin “cami imamı, Kadı, med- rese hocası, nalbur, sahhâf, imam-zâde, bostancı gibi meslek erbabı oldukları anlaşılmaktadır. İncelenen sanatkâr mezar taşları arasında hattat mezar taşlarını bazılarında görülen önemli bir detay da ilk hat hocası kabul edilen Hz. Ali'nin ismi de geçmektedir (Derman, 1997, s.498). Karacaahmet Mezarlığı'nda görü- len özellikle hattat ve şair mezar taşları tezyinatı ve taş işçiliği bakımından diğer mezar taşlarında farklı ve önemlidir. Vefat eden sanatkârın mezar taşına işle- necek yazı ya da ketebe imzası onun en donanımlı öğrencisi ya da vekili tara- fından yazılması bir gelenek haline dönüşmüştür. Böyle olmasının sebebi de sanatkârın ekolünün bırakmış olduğu vekili tarafından yürütüldüğünü gösterir. Mezarlıkta yer alan sanatkâr mezar taşlarında bulunan başlık tipi hattın türü, kitabenin içeriği, taşın cinsi ve ketebe imzası gibi birçok hususu bünyesinde barındırması bakımından önemlidir. Osmanlı döneminde mezar düzenlenmesi ve taşların tezyini işi, öyle anlaşılıyor ki başlı başına bir meslek grubunun olu-

şumuna zemin hazırlamıştır. Arz-talep ilişkisine bağlı olarak sürekli gelişme kaydeden bu meslekte ustalar, evvela taşın tezyin işini tamamlar sonra, müşterinin isteği doğrultusunda yazının taşa geçirilmesi işine girişirdi. Mezar taşlarına neyin nasıl yazılacağı konusunda tereddüt gösteren müşterileri için bu ustaların ellerinde çok çeşitli ve değişik yazı örneklerinin bulunduğu ifade edilmektedir. Taş ustaları çoğunlukla yazı çeşidi ve içeriğini belirlemede ellerindeki bu örnekleri kullanıyordu. Dolayısıyla sadece sanat açısından bir değere sahip olan ve önemsenerek hazırlanan taşlar, özel sipariş usulleriyle yapılıyordu. Bu durum, bir yöredeki taşların biçim, tezyin ve yazı açısından birbirine benzediklerini ortaya koymaktadır (Laqueur, 1997, s.127). Bu hususlara örnek olarak mezarlıkta yer alan Hâfız Hattât İbrâhîm Afif Efendi'nin mezar taşı yukarıda anlatılan hususları destekler niteliktedir.

Foto30: Hâfız Hattât İbrâhîm Afif Efendi'nin mezar taşı

Foto 31: Mezar taşı kitabesinin imza satırı: Harrah Ömer Vasfi

Kitabesi: Hüve'l-Hayyü'l-Bâkî/Bir 'acâib derde düşdüm bulmadım aslâ devâ / Derdim efzûn oldu umdukca etıbbâdan vefa/ Genc yaşımda ansızın bād-ı ecel erdi bana/ Ey benim dertli bābām ağlayub figān etme bana/ Hālā Ser-tāvukcuyān-ı Hazret-i Şehriyârî / el-Hâc 'Abdullāh Ağazāde on dokuz yaşında/ vefāt eden es-Seyyid Hâfız Hattât/ İbrâhîm 'Afif Efendi'nin rûhiçün / el-Fâtiha/ 29 Ramazan sene 1231/ Harrarahû 'Ömer el-Vasfî

هو الباقي/برع جائب درده دشدم بولمادم اصلا دوا
 دردم افزون اولدی اومدقجه اطبادن وفا
 گنچ یاشمده آکسزن بادی اجل ایردی بکا/ای بنم درتلی بابام آغلیوب فغان ایتمه بکا/ حالا سرطاوقچیان
 حضرت شهریارى/الحاج عبد الله آغا زاده اون طقوز یاشنده/ وفات ایدن السید حافظ حطاط اراهیم عفیف
 افندیئک روحیچون الفاتحه/ ۲۹ رمضان سنه ۱۲۳۱/ حرره عمر الوصفی

SONUÇ

İstanbul Karacaahmet Mezarlığı'nda Yer Alan Sanatkâr Mezar Taşları Hakkında Bir Değerlendirme isimli bu çalışmada 78 adet sanatkâr mezar taşının istatistiki bilgiler üzerinden genel bir değerlendirmesi sunulmuştur. Mezarlıkta yer alan sanatkâr mezar taşlarında görülen malzeme, başlık tipi, keleme imzalı örnekler, mensur-manzum bilgileri, kitabe ve taş işçiliği gibi özelliklerle Osmanlı'nın 16. yüzyıldan 20. yüzyılın ilk çeyreğine uzanan bu çalışmada adı geçen sanatkârlar, Osmanlı sanatına yenilik getirmiş olan kimselerdir. Bu noktada mevcut çalışmayla söz konusu sanatkârların mezar taşlarında yer alan teknik ve diğer detayları saptamak ve tanıtmak olmuştur. Çalışma kapsamında saha araştırmaları sonucunda mezarlık genelinde toplam 16.445 adet mezar taşı içerisinde 78 adet sanatkâr mezar taşı tespit edilmiştir. Tamamıyla kültürel hafıza niteliğinde olan Karacaahmet Mezarlığı, Türk mezar taşı mimari geleneğinin önemli temsilcisi durumundadır. Bu noktada kültürel mirasın en önemli unsurlarından biri olan mezar taşlarının koruma altına alınması hususu öngörülmektedir.

Etik Beyan

“İstanbul Karacaahmet Mezarlığı'nda Yer Alan Sanatkâr Mezar Taşları Hakkında Bir Değerlendirme” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu araştırma etik kurul kararı zorunluluğu taşımamaktadır. Makale, Etik Kuralları Yayın Etiği Komitesinin (Committee on Publication Ethics - COPE) yazar, hakem ve editörler için belirtilen kurallardan yararlanılarak oluşturulmuş olan Anasay dergisi etik kuralları çerçevesinde yazılmıştır.

KAYNAKÇA

Akar A. (1974) Eski Türk Mezar Taşı Süslerine Dair. *Sanat Dünyamız*, 2, 12-16.

Arseven, C. E. (1975). Sarık, *Sanat Ansiklopedisi*, C. IV, İstanbul, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Berk, S. (2006), *Zamanı Aşan Taşlar*, Zeytinburnu Belediyesi Yayınları, İstanbul.

Ceyhan, S. (2011). Osmanlı Tâcnâme Literatürüne Göre Derviş Tacı ve Abdullah Salâhaddîn-i Uşşâkî'nin Cevâhir-i Tâc-ı Hilâfet Risâlesi. *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 25, 113-172.

Caferov, Y. (2010). Seyyid Alî es-Sâbit er-Rifaî ve Kısve-i Ma'rifi adlı risalesi. *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 11(25),145-195.

Derman, U. (1997), Hattat, TDV İslâm Ansiklopedisi, C.16, 498.

Derman, U. (1975). Mezar Kitabelerinde Yazı Sanatımız. *Türkiye Turing Otomobil Kurumu Belleteni*, 49/328, 36-47

Eyice, S. (1998), Tarîhî Mezarlar ve Mezarlıklara Dair Notlar, Geçmişten Günümüze Mezarlıklar Kültürü ve İnsan Hayatına Etkileri Sempozyumu: 18-20 Aralık 295,541.

IŞIN, E. (1994). Mezar Taşları. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. C.5, 438-442.

İşli, N. (2001), “Karacahmet Mezarlığı”,TDV İslam Ansiklopedisi, C. 24, 375-377.

İşli, N. (2009), *Osmanlı Serpuşları*, Avrupa Kültür Başkenti İstanbul.

Kökrek, M. (2015), Osmanlı Serpûşları. *El Sanatları Dergisi*, S.20, İstanbul.

Laqueur, H. P. (1993), *Hüve'l Baki İstanbul'da Osmanlı Mezarlıkları ve Mezar Taşları*. çev. Selahattin Dilidüzgün. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Laqueur, H. P. (1984), Osmanlı Mezar Taşlarının Süslemesinde Bitkisel Motifler. Suut Kemal Yetkin 'e Armağan, *Hacettepe Üniversitesi Armağan Dizisi:1*, 263-273, Ankara.

Laqueur, H. P. (1982), "Die Kopfbedeckung im Osmanischen Reich als soziales Erkennungszeichen. dargestellt anhand einiger Istanbuler Grabsteine des 18. und 19. Jahrhunderts". *Der Islam*, 59. Cilt, Berlin.

Müstakimzâde, *Risâle-i Tâciyye*, [yz.] s.171.

Özkardaş, V. (2010), *İstanbul Mezarlıklarının Peyzaj Planlama, Tasarım ve Bakım Çalışmaları Açısından İncelenmesi Karacaahmet Mezarlığı Örneği* (Yüksek Lisans Tezi), Bahçeşehir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Pakalın, M. Z. (1993), İlimiye Kıyafeti, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimler Sözlüğü*. II, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Samsakçı, M. (2017), *Ölüme Açılan Estetik Kapı Türk Mezar Taşı Edebiyatı*. Kitabevi Yayınları, İstanbul.

Sevim, N. (2007), *Medeniyetimizin Sessiz Tanıkları*. Abide Yayınları, İstanbul.

Sipahi, B. & Çetin, A. (2010). 1697-1910 Yılları Arasında Osmanlı Kültüründe Muhasebecilerin Mezar Taşlarının Karakteristik Özellikleri. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (48), 232-241.

TDV, (2004). Melamiye, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, (29), 29.

Tibet, Aksel-Işın. Ekrem-Yelkenci., & Dilek (1996), "Stelae Turcicae VIII Yenikapı Mevlevihanesi Haziresi", *İslâm Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri I*. (Ed. Jean-Louis Bacque-Grammont) Ankara.

